

Instytut Prawa Karnego UMCS
Zakład Prawa Karnego i Kryminologii

Tadeusz BOJARSKI

Selekcja nieletnich w postępowaniu z powodu demoralizacji lub czynu karalnego przed sądem rodzinnym

Selektion der Minderjährigen im Verfahren vor dem Familiengericht wegen der Demoralisation
oder strafbarer Handlung

I

Postępowanie w sprawach nieletnich oparte na przepisach ustawy z 26 X 1982 r., jak się słusznie ocenia¹, łączy elementy różnych modeli. Formalno-prawne zasady (materialne i procesowe) tradycyjnego modelu jurystycznego zostały bowiem wyraźnie podporządkowane dyrektywom pedagogicznym, a nie prostej represji. Koncepcja „dziecka w niebezpieczeństwie” i zasada „dobra nieletniego” widocznie towarzyszą rozwiązaniom ustawy. Pomijając ocenę polskiego modelu postępowania w sprawach nieletnich², trzeba jednak podkreślić, że odejście od tradycyjnego modelu, ściśle jurystycznego, w kierunku modelu kryminologicznego, o wyraźnych akcentach pedagogiczno-wychowaw-

¹ Zob. H. Kołakowska-Przełomiec, D. Wójcik: *Selekcja nieletnich przestępców w sądzie rodzinnym*, „Studia Prawnicze” 1988, z. 1–2, s. 72; zob. też A. Grześkowiak: *Reforma postępowania z nieletnimi, Uwagi ogólne na temat materialnoprawnych rozwiązań ustawy z 26 X 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Studia Prawnicze” 1984, z. 1–2, s. 244; A. Marek: *Sądowictwo dla nieletnich na tle porównawczym* [w:] *Postępowanie z nieletnimi*, Lublin 1988, s. 50; Z. Sienkiewicz: *System sądowych środków wobec nieletnich w prawie polskim*, Wrocław 1989, ss. 74, 76, 78–80, 83, 310–311; M. Stanowska, A. Walczak-Zochowska, K. Wierzbowski: *Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi (Zagadnienia materialnoprawne i procesowe)*, „Państwo i Prawo” 1983, z. 3, s. 63; B. Czarnecka: *Zagadnienia procesowe rozpoznawania spraw nieletnich o czyny karalne w Polsce*, [w:] *Prawne i społeczne metody i środki eliminowania zaburzonej socjalizacji*, Lublin 1991, s. 14 in.; B. Kowalska-Ehrlich: *Zasady postępowania z nieletnimi i młodocianymi*, [w:] *Prawne podstawy resocjalizacji i zapobiegania przestępczości*, pod. red. A. Krukowskiego, Warszawa 1983, ss. 285, 310.

² Uczyniono to w innej pracy – zob. T. Bojarski: *Odpowiedzialność nieletnich w prawie polskim* [w:] *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*, Lublin 1990, s. 10 in.; *id.*: *Postępowanie z nieletnimi w świetle ustawy z 26 X 1982 r. (zagadnienia materialnoprawne)*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio G, vol. XXXIV, 1987, s. 14 in. W kwestii oceny rozwiązań procesowych w szczególności zob. R. Kmiecik: *Naczelné zasady karno- i cywilnoprawne w postępowaniu w sprawach nieletnich* [w:] *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*, Lublin 1990, s. 32 in.

czych, przyczyniło się do wyposażenia sędziego rodzinnego w odpowiednią swobodę działań. Choć z tego powodu czyni się czasem ustawie zarzuty, to jednak swoboda ta z punktu widzenia pedagogiczno-wychowawczego jest w istocie niezbędną, jeżeli sędzia ma działać zgodnie z zasadą dobra dziecka (konkretnego dziecka) i zasadą indywidualizacji w doborze środków³.

Naturalnie, powstaje trudna kwestia dopuszczalnego zakresu i granic tej swobody. Jej bardzo istotnym przejawem, obok szerokich uprawnień w zakresie wyboru i wykonywania środków, jest uprawnienie do decydowania o wszczęciu lub o niewszczygnięciu postępowania w sprawie nieletniego albo o jego umorzeniu, lub o przekazaniu sprawy na przykład szkole w celu pozasądowego jej załatwienia.

II

Według art. 21 § 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich sędzia ma zasadniczo obowiązek wszczęcia postępowania w sprawie nieletniego, jeżeli zachodzi podejrzenie popełnienia przez niego czynu karalnego albo jeżeli nieletni wykazuje przejawy demoralizacji. Jednak art. 21 w § 2 zawiera upoważnienie dla sędziego do niewszczygnięcia postępowania lub umorzenia postępowania już wszczętego, jeżeli okoliczności sprawy nie dają podstawy do wszczęcia lub prowadzenia postępowania, albo jeżeli orzeczenie środków jest niecelowe w szczególności ze względu na orzeczone środki w innej sprawie nieletniego. Odmowa wszczęcia postępowania i umorzenie postępowania opierają się na tych samych przesłankach. Może to być, pomijając przesłanki czysto formalne, brak dowodów popełnienia czynu lub potwierdzających przejawy demoralizacji, brak w czynnie popełnionym cech czynu karalnego lub w trybie życia cech ewidentnej demoralizacji. Tryb życia nieletniego, jego wiek lub popełniony czyn karalny (przypadkowy, drobny) mogą też według oceny sędziego (przy uwzględnieniu sytuacji rodzinnej i szkolnej nieletniego) nie uzasadniać stosowania formalnych środków. Ponadto prowadzenie postępowania może być niecelowe z uwagi na zastosowane już środki wobec nieletniego, a sędzia nie przewiduje potrzeby lub możliwości zastosowania innego środka⁴. Wprowadzony w § 2 art. 21 u.p.n. wyjątek od zasady obligatoryjnego wszczygnięcia postępowania z urzędu daje duże możliwości decyzyjne sędziemu. Zaznaczono wcześniej, że swoboda ta jest jednak celowa. Trzeba dodać w tym miejscu, że na postanowienie sędziego rodzinnego o wszczęciu postępowania, a także – co jest szczególnie ważne – o niewszczygnięciu postępowania lub jego umorzeniu przysługuje stronom (nieletniemu, jego rodzicom, opiekunowi, prokuratorowi, osobie sprawującej faktyczną opiekę nad nieletnimi – art. 30 § 1 i 2 u.p.n.) zażalenie. W odpowiednim zakresie przysługuje ono także pokrzywdzonemu czynem karalnym (art. 21 § 3 u.p.n.). Tak więc te szerokie uprawnienia sędziego rodzinnego nie są jednak pozbawione kontroli. Natomiast nie podlega zaskarżeniu decyzja sędziego o przekazaniu sprawy nieletniego

³ Por. H. Kołakowska - Przełomieć, D. Wójcik: *Selekcja nieletnich przestępców w sądach rodzinnych*, Ossolineum, Wrocław 1990, s. 56.

⁴ Zob. K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha: *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, Komentarz*, Warszawa 1984, ss. 86 i n. oraz 129 i n.; Kołakowska - Przełomieć, Wójcik: *Selekcja nieletnich przestępców w sądach...*, s. 52 i n.

szkole lub organizacji społecznej, do której nieletni należy, w celu jej pozasądowego załatwienia (art. 42 § 4 u.p.n.).

Jest to kwestia selekcji spraw nieletnich, dokonującej się zwłaszcza w postępowaniu wyjaśniającym. Wiadomo, że do postępowania opiekuńczo-wychowawczego z różnych powodów dochodzi tylko część spraw z postępowania wyjaśniającego. Do postępowania poprawczego – wręcz niewielka ich część. Te powody są zróżnicowane. Formalne spojrzenie na selekcję prowadziłoby do włączenia do tego pojęcia wszystkich przesłanek zahamowania postępowania już w fazie postępowania wyjaśniającego, a więc odmowę wszczęcia postępowania, umorzenie, przekazanie oraz załatwienie sprawy w inny sposób. Merytoryczne podejście do sprawy selekcji nakazuje odrzucenie przesłanek, takich jak dołączenie danej sprawy do innej (są to głównie przypadki załatwienia sprawy „w inny sposób”), przekazanie innym sądom, prokuraturom, brak dowodów popełnienia czynu, brak w czynie cech czynu karalnego lub brak potwierdzonych przejawów demoralizacji. I tu pojawia się pewna trudność w ustaleniu na podstawie tylko danych statystycznych, a bez badania akt spraw, w których odpowiednie decyzje zapadły, merytorycznych źródeł poniechania postępowania wyjaśniającego (odmowa wszczęcia lub umorzenia). Ważna jest dla odpowiednich ocen selekcja merytoryczna, tj. celowe działanie sędziego rodzinnego, który postępowania nie wszczyna lub już wszczęte umarza, wychodząc z założenia, że i w ten sposób może dobrze merytorycznie sprawę załatwić. Z tego punktu widzenia należy odrzucić wszelkie formalne przyczyny odmowy wszczęcia postępowania lub jego umorzenia albo przerwania w inny sposób. Są to techniczne przeszkody prowadzenia postępowania, nie świadczące o jakiegokolwiek polityce sądu rodzinnego. Natomiast selekcja merytoryczna jest wyrazem takiej właśnie polityki. Koncentrując się więc na merytorycznych przesłankach decyzji sędziego, należy odrzucić grupę spraw „załatwionych w inny sposób”, jako opierających się prawdopodobnie wyłącznie na przesłankach formalnych (połączenie spraw, zawieszenie postępowania). I to jest technicznie proste, sprawozdania statystyczne wyodrębniają bowiem taką pozycję.

Następnie należałoby również pominąć kategorię spraw przekazanych innym sądom i prokuraturom, ale już nie przekazane szkołom i organizacjom społecznym, co zresztą ma niewielkie znaczenie praktyczne. Ta pozycja również jest formalnie wyodrębniona w sprawozdaniach. Gorzej natomiast jest ze sprawami nie wszczętymi i umorzonymi z powodów dowodowych lub ze względu na brak cech czynu karalnego albo rzeczywistych przejawów demoralizacji. W statystycznie ujętych kategoriach spraw „nie wszczęto postępowania” i „umorzono” z powodu „innego” niż „niecelowość” takie sytuacje w jakimś stopniu się mieszczą. Nie jestem jednak w stanie ich wyodrębnić, dlatego formułowane oceny będą się opierały na wartościach przybliżonych do rzeczywistości. Nie sądzę jednak, aby ta rozbieżność mogła być znaczna, w wyraźny sposób deformująca przedstawione niżej spostrzeżenia. Ostatecznie więc do przesłanek świadomej selekcji spraw w postępowaniu wyjaśniającym zaliczam: odmowę wszczęcia postępowania, umorzenie postępowania (z powodu „niecelowości” oraz „innego”, co w sprawozdaniach statystycznych do r. 1983 oznaczało znikomy stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu, także niedostateczny wiek nieletniego), przekazanie sprawy szkołom i organizacjom społecznym (minimalne praktycznie znaczenie tej grupy przypadków).

III

Informacje o selekcji nieletnich w postępowaniu przed sądem rodzinnym opierają się na badaniach nad strukturą orzekanych środków wobec nieletnich i praktyką orzekania zakładu poprawczego w sądach rodzinnych województwa lubelskiego. Obejmują one działalność wszystkich pięciu sądów rodzinnych województwa lubelskiego (w Kraśniku, Lubartowie, Lublinie – dwa wydziały rodzinne, Opolu Lubelskim i Puławach) w okresie od 13 V 1983 (w Opolu od 1 I 1986) do końca 1989 r. Badania były prowadzone zatem przez dość długi okres, a wobec tego dają podstawę do uchwycenia pewnych prawidłowości i ich odpowiedniej oceny. Zdaję sobie jednak sprawę z ich określonej słabości, którą jest podejście raczej statystyczne, bez przeprowadzenia analizy wyodrębnionych akt, w których zapadły decyzje o umorzeniu lub niewszczygnięciu postępowania. Tęgo typu badania (pełne) prowadziły H. Kołakowska-Przełomiec i D. Wójcik. Dotyczyły one reprezentatywnej ogólnopolskiej próby akt, jednak tylko z jednego roku (1979)⁵.

Ogólne wskaźniki dotyczące nieletnich, których sprawy przeszły ze stadium postępowania wyjaśniającego do postępowania opiekuńczo-wychowawczego i poprawczego, a także wskaźniki selekcji merytorycznej w poszczególnych sądach rodzinnych w kolejnych 7 latach (od r. 1983 do 1989 włącznie) były następujące:

1. W Kraśniku do dalszych faz postępowania przechodziło odpowiednio ok. 60, 66, 60, 61, 71, 50 i 50% nieletnich objętych postępowaniem wyjaśniającym, zatem selekcja formalnie wynosiła ok. 40, 34, 40, 39, 29, 50 i 50%, natomiast merytorycznie była odpowiednio niższa i wynosiła ok. 33, 23, 28, 26, 29, 43, 39% nieletnich.

2. W Lubartowie do postępowania opiekuńczo-wychowawczego i poprawczego przeszło odpowiednio 45, 62, 82, 70, 58, 43, 52%, co formalnie oznaczało selekcję na poziomie ok. 55, 38, 18, 30, 42, 57 i 48%, a merytorycznie ok. 50, 33, 18, 22, 41, 16 i 33%.

3. W Lublinie odpowiednie wskaźniki były następujące: w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym i poprawczym znalazło się ok. 57, 46, 44, 52, 47, 50 i 41% nieletnich, selekcja formalnie wyniosła więc odpowiednio ok. 43, 54, 56, 48, 53, 50 i 59% nieletnich, merytorycznie ok. 34, 37, 38, 25, 37, 41 i 43%.

4. W Opolu Lubelskim w latach 1986-1989 przez „sito” postępowania wyjaśniającego przeszło odpowiednio ok. 36, 56, 70 i 55% nieletnich, co oznacza formalnie selekcję ok. 64, 44, 30 i 45%, a merytorycznie ok. 53, 21, 23 i 37%.

5. W Puławach z postępowania wyjaśniającego do dalszych faz postępowania przeszło odpowiednio ok. 24, 32, 44, 40, 31, 31 i 30% nieletnich, co oznacza ogólnie selekcję ok. 76, 68, 56, 60, 69, 69 i 70%, a merytorycznie ok. 43, 45, 45, 41, 50, 45, 50%.

Wskaźniki liczbowe selekcji nieletnich w całym okresie objętym badaniami zestawiono w tab. 1.

⁵ Zob. Kołakowska-Przełomiec, Wójcik: *op. cit.*, ss. 71, 74 i n.

Tab. 1. Selekcja nieletnich w postępowaniu wyjaśniającym od 13 V 1983 r. (w Opolu Lub. od 1 I 1986 r.) do 31 XII 1989 r. (liczby bezwzględne)

L.p.	Sąd rodzinny w	Powód wszczę- w od- niesie- niu do stopo- wania osób	Zatła- wione w od- niesie- niu do osób	Zatła- wione w od- niesie- niu do stopo- wania	Umorzono z powodu		Przekazano		Zatła- wiono w inny sposób	Przekazano		Łącz- nie	Selekcja			
					niece- lowości	innego	szko- łom, organi- zacjom	sądom, proku- raturze		do postę- powania opiekuń- czo-wychowawczego	do po- stopo- wania popraw- czego		formalna	liczba	%	liczba
1.	Kraśniku	ogółem	885	26	123	119	3	70	18	489	37	526	359	40,6	271	30,6
		d. cz. k.	207	22	23	36	-	3	1	122	-	122	85	41,1	81	39,1
2.	Lubartowie	ogółem	539	39	74	37	1	30	36	292	30	322	217	40,2	151	28,0
		d. cz. k.	116	9	10	9	-	-	5	83	-	83	33	28,4	28	24,1
3.	Lublinie	ogółem	4766	38	1213	479	5	212	554	1987	278	2265	2501	52,5	1735	36,4
		d. cz. k.	510	4	67	96	-	7	69	267	-	267	243	47,6	167	32,7
4.	Opolu	ogółem	4256	34	1146	383	5	205	485	1720	278	1998	2258	53,0	1568	37,3
		d. cz. k.	269	27	36	27	-	5	19	150	5	155	114	42,3	90	33,4
5.	Puławach	ogółem	117	26	27	12	-	1	10	41	-	41	76	65,0	65	59,0
		d. cz. k.	152	1	9	15	-	4	9	109	5	114	38	25,0	25	16,4
		ogółem	1204	232	99	174	44	74	172	366	43	409	795	66,0	549	45,6
		d. cz. k.	219	64	6	34	9	6	23	77	-	77	142	64,8	113	51,6
		ogółem	985	168	93	140	35	68	149	289	43	332	653	66,3	436	44,3

Objaśnienia: d. – demoralizacja, cz. k. – czyn karalny.

Sprawa oceny intensywności selekcji jest rzeczą trudną. Oczywiście nie można kwestionować celowości w ogóle załatwiania spraw nieletnich już na tym etapie; dobrze, że sędzia takie uprawnienia posiada. Jest natomiast istotną rzeczą, aby wyselekcjonowanie grupy nieletnich, których sprawy ulegają zamknięciu już w postępowaniu wyjaśniającym, opierało się na pełnym materiale informacyjnym, co pozwala na oddzielenie ich od nieletnich, wobec których postępowanie toczy się dalej. Według wcześniej prowadzonych wspomnianych badań aktowych H. Kołakowskiej-Przełomiec i D. Wójcik, dotyczących selekcji nieletnich w sądzie rodzinnym (wynosiła ona ok. 40%), znaczna część spraw nieletnich nie wykazywała różnic sytuacyjnych w porównaniu ze sprawami nieletnich, wobec których postępowanie kontynuowano. W części decyzje o przerwaniu postępowania (odmowa wszczęcia lub umorzenie postępowania) nie opierały się na pełnym materiale informacyjnym o nieletnim i warunkach jego życia. Co więcej, zdaniem Auterek, badania wykazują, że ok. 30% decyzji sędziów o umorzeniu postępowania (odmowie ścigania) budzi wątpliwości co do ich słuszności. Wobec ponad 20% nieletnich, co do których postępowanie umorzono nie stosując żadnych środków, wszczynano następnie w ciągu 4 lat postępowanie karne, a wobec dalszych 9,5% nieletnich toczyło się postępowanie opiekuńcze⁶. To oczywiście spostrzeżenia negatywne.

W związku z przedstawionymi wyżej informacjami trudno sformułować merytoryczne oceny, ponieważ nie prowadzono w tym kierunku badań aktowych. Trzeba tylko podkreślić, że zróżnicowanie intensywności selekcji w poszczególnych latach oraz pod względem terenu działania poszczególnych sądów jest, przynajmniej do pewnych granic, zjawiskiem zwykłym i trudno mówić o jakichś normach selekcji. Jednakże jej wyższy poziom oznacza bardziej liberalną politykę sędziego rodzinnego, ostrożność w podejmowaniu decyzji o włączaniu nieletniego do dalszego postępowania, połączoną – jak się wydaje – z jego przekonaniem o merytorycznej zasadności takiego załatwienia sprawy nieletniego.

Przytoczone dane z terenu województwa wskazują, że (poza terenem działania sądu w Puławach) poziom selekcji w poszczególnych sądach, nie sugerując się skrajnymi wynikami w niektórych latach (np. 16 i 53%), jest raczej do siebie zbliżony. Można powiedzieć, że w poszczególnych sądach poziom ten na przestrzeni 7 lat (1983–1989) nie zmienia się, a zróżnicowanie ma zupełnie naturalny charakter. Większą rozpiętość wskaźników obserwowano w Opolu. Natomiast jest rzeczą chyba charakterystyczną, że dość wyrównany poziom selekcji w Puławach jest jednak wyraźnie w całym tym okresie wyższy niż w pozostałych sądach. Nie spada on nigdy poniżej 41%. Oznacza to odpowiednio liberalną, ale chyba racjonalnie liberalną politykę tego sądu. Biorąc pod uwagę zaznaczającą się tendencję spadkową spraw nieletnich w postępowaniu wyjaśniającym w tym sądzie oraz charakterystyczny dla tego sądu udział w postępowaniu wyjaśniającym nieco mniejszej grupy nieletnich, wobec których stosowano wcześniej środki, trzeba wykluczyć, by ta formalnie łagodniejsza polityka, charakterystyczna dla postępowania wyjaśniającego, mogła przynosić jakieś ujemne skutki. Trzeba zastrzec jednocześnie, że pewne układy zjawisk w tym w środowisku nieletnich są zupełnie niezależne od roli i form działania sądu, wpływając autonomicznie na

⁶ Zob. Kołakowska-Przełomiec, Wójcik: *Selekcja nieletnich przestępców w sądzie...*, s. 85 oraz *Selekcja nieletnich przestępców w sądach...*, ss. 199, 203.

wyniki jego pracy. Jednakże bezspornie należałoby preferować zasadę, że umorzenie postępowania (także niewszczęcie postępowania) powinno być poprzedzone zebraniem odpowiedniego materiału rozpoznawczego, a więc między innymi opinii i wywiadów. Szczególnie dużą rolę diagnostyczną spełniają opinie rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych⁷. Rozpatrując rzecz od strony merytorycznej można wyrazić pogląd, że umorzenie postępowania już wszczętego jako świadomy instrument sędziego rodzinnego ma przewagę nad niewszczęciem postępowania. Pomijając względy formalne, mogące uzasadniać niewszczęcie postępowania (czasem nawet do tego zmuszać), umorzenie postępowania już prowadzonego w wyższym stopniu z zasady zabezpiecza pełniejsze rozpoznanie sytuacji nieletniego. Kierując się względami merytorycznymi trzeba dodać, że nie powinien tu mieć przewagi wzgląd na ekonomikę wykonywanych czynności. Wstępne przypuszczenie o możliwości umorzenia postępowania w danej sprawie nie powinno działać oszczędnościowo, upraszczająco⁸.

W całym, 7-letnim okresie objętym badaniami średnia merytoryczna selekcja nieletnich w postępowaniu wyjaśniającym była w sądach lubelskich, poza Puławami, niższa, niż wynika to z badań H. Kołakowskiej-Przełomiec i D. Wójcik, dotyczących r. 1979, oraz obliczeń Autorek na podstawie danych statystycznych z lat 1970–1986 (ok. 40%)⁹. W grupie sądów lubelskich najniższy wskaźnik selekcji – ok. 28% – wystąpił w Lubartowie, dalej kolejność była następująca: Kraśnik (ok. 30%), Opole Lub. (ok. 33%), Lublin (ok. 36%) i Puławy – najwyższy średni wskaźnik – ponad 45%.

IV

Selekcja merytorycznie może być prowadzona także w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym, a nawet poprawczym. Trudno wykluczyć, że dopiero w tej fazie postępowania sędzia po pełnym poznaniu nieletniego i jego sprawy uzna za możliwe załatwienie jej bez stosowania odpowiednich środków. Wydaje się jednak, że decyzje o umorzeniu postępowania (załatwienia w inny sposób), zapadające dopiero w fazie postępowania opiekuńczo-wychowawczego lub poprawczego, powinny należeć do wyjątków. W przeciwnym razie mogłoby to świadczyć o tym, że skierowanie sprawy z postępowania wyjaśniającego do dalszej fazy było pochojne. W tym wypadku byłoby oczywiście możliwe ustalenie selekcji merytorycznej, która nie opiera się na przesłankach tylko formalnych (czasem formalnej konieczności). Niestety, dysponują tylko danymi ogólnymi z postępowania opiekuńczo-wychowawczego i poprawczego, dlatego bez dokładnego zbadania wszystkich odpowiednich akt spraw, w których zapadły takie decyzje, nie można dokonać rozróżnienia umorzeń („załatwienia w inny sposób”)

⁷ Zob. bliżej na ten temat E. Skrętowicz, A. Kielasińska: *Znaczenie opinii Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w postępowaniu z nieletnimi*, [w:] *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*, Lublin 1990, s. 113 i n.

⁸ Zob. A. Taracha: *Postępowanie wyjaśniające w sprawach nieletnich* [w:] *Orzekanie środków...*, ss. 60–61.

⁹ Zob. Kołakowska-Przełomiec, Wójcik: *Selekcja nieletnich przestępców w sądzie...*, s. 74.

z powodów merytorycznych i czysto formalnych. Będą to zatem informacje o selekcji w ogóle.

W poszczególnych sądach rodzinnych w kolejnych latach od r. 1983 (13 V) do r. 1989 włącznie selekcja nieletnich w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym była następująca:

1. W Kraśniku wyniosła ona odpowiednio 0; 17,1; 7,3; 21,9; 9,4; 10,9 i 11,6%.
2. W Lubartowie 0; 12,9; 3,2; 1,6; 3,2; 0 i 12,5%.
3. W Lublinie 0; 16,2; 18,4; 16,6; 17,4; 9,1 i 10,1%.
4. W Opolu Lub. w latach 1986–1989 – 21,4; 3,4; 6,2 i 3,0%.
5. W Puławach 0; 1,6; 2,4; 7,1; 10,7; 6,2 i 0%.

Wskaźniki liczbowe selekcji nieletnich w całym okresie od 13 V 1983 r. do końca r. 1989 w poszczególnych sądach zestawiono w tab. 2.

Tab. 2. Selekcja nieletnich w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym od 13 V 1983 r. (w Opolu Lub. od 1 I 1986 r.) do 31 XII 1989 r. (liczby bezwzględne)

L.p.	Sąd rodzinny w	Powód wszczęcia postępowania	Załatwione w odniesieniu do osób	Załatwione w inny sposób	Selekcja	
					liczba	%
1.	Kraśniku	ogółem	522	64	64	12,2
		d.	127	12	12	9,4
		cz. k.	395	52	52	13,1
2.	Lubartowie	ogółem	284	16	16	5,5
		d.	82	4	4	4,8
		cz. k.	207	12	12	5,7
3.	Lublinie	ogółem	2104	283	283	13,3
		d.	220	27	27	12,2
		cz. k.	1884	259	259	13,7
4.	Opolu	ogółem	124	8	8	6,4
		d.	24	0	0	0
		cz. k.	100	8	8	8,0
5.	Puławach	ogółem	360	16	16	4,4
		d.	86	2	2	2,3
		cz. k.	274	14	14	5,1

Objaśnienia patrz tab. 1.

Przedstawione dane dotyczące selekcji nieletnich w poszczególnych latach i za cały okres objęty badaniami, jak zaznaczyłem, opierają się na różnych przesłankach – merytorycznych i formalnych. Są one ujęte w sprawozdaniach rocznych w pozycji „załatwione w inny sposób”. Do tych nieletnich w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym żadnych środków nie stosowano. Zgodnie ze wstępnym założeniem w tej fazie postępowania selekcja jest już znacznie niższa. Łątwo w świetle powyższych danych zauważyć rzecz interesującą i charakterystyczną – jeżeli selekcja w postępowaniu wyjaśniającym była najwyższa – w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym okazała się najniższa. I jest to chyba zjawisko prawidłowe. W postępowaniu wyjaśniającym nastąpiło właśnie wyselekcjonowanie nieletnich, co do których zachodziła potrzeba zastosowania środków w fazie następnej i to założenie ulega zasadniczo potwierdzeniu. Najniższy wskaźnik przeciętnej selekcji (4,4%) występuje właśnie w Puławach, gdzie to w postępowaniu

wyjaśniającym selekcja była najwyższa. W tej fazie postępowania najwyższy poziom selekcji zaznaczył się w Lublinie, następne miejsca zajmują Kraśnik, Opole Lub., Lubartów i właśnie Puławy. Zatem w pozostałych przypadkach trudno mówić o jakiejś logicznej prawidłowości, bo np. w Lublinie selekcja obecnie najwyższa była również wysoka w postępowaniu wyjaśniającym (drugie miejsce), w Lubartowie – najniższa w postępowaniu wyjaśniającym, obecnie również niska (drugie miejsce). Selekcja nieletnich w postępowaniu wyjaśniającym w poszczególnych latach przy uwzględnieniu wszystkich sądów mieściła się w granicach od 0 do 21,9%, w skali przeciętnej całego okresu od 4,4 do 13,3%.

Interesujące są również spostrzeżenia dotyczące selekcji w postępowaniu poprawczym. Można było, zgodnie z powyższymi uwagami, założyć, że selekcja w tym postępowaniu, do którego dociera niewielka tylko liczba nieletnich sprawców czynów karalnych, jest stosunkowo niska. Do postępowania poprawczego dochodzi średnio od kilku do kilkunastu procent nieletnich – w Kraśniku od ok. 1,8 do 13%, w Lubartowie od ok. 3 do 13%, w Lublinie od ok. 4 do 9% (tylko w r. 1983 22%), w Opolu Lub. od 0% (r. 1986) do 6% i w Puławach od ok. 2,4 do 10%. Mówiąc o selekcji w postępowaniu poprawczym mam na myśli sprawy tych nieletnich, co do których postępowanie umorzono lub załatwiono „w inny sposób”. W tym wypadku więc także mogą wchodzić w rachubę nie tylko względy merytoryczne, a więc świadomy wybór formy załatwienia sprawy. Sytuacja w tym postępowaniu była następująca. W Kraśniku wystąpiła tylko w r. 1983 (20%). W Lubartowie w r. 1983 i r. 1984 wyniosła 33,3%, w r. 1985 – 11,1%, w r. 1989 – 12,5%, w latach 1987–1988 nie wystąpiła. W Lublinie selekcja osiągnęła poziom w r. 1983 – 29,7%, w r. 1984 – 25,3%, w r. 1985 – 41,1%, w r. 1986 – 33,8%, w r. 1987 – 22,5%, w r. 1988 – 3,8% i w r. 1989 – 8,5%. W Opolu Lub. i Puławach w tym postępowaniu nie wystąpiła. Przyjęte założenie, że selekcja w tej fazie postępowania powinna być raczej czymś wyjątkowym, potwierdza się tylko częściowo. Bardzo wyraźnie, jeżeli chodzi o działania sądu rodzinnego w Puławach. Jest to jakby sytuacja modelowa: wysoka selekcja w postępowaniu wyjaśniającym, bardzo niska w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym i jej brak w postępowaniu poprawczym. Ta ostatnia okoliczność potwierdza zasadność skierowania sprawy nieletniego do postępowania poprawczego. Zastanawia natomiast stała i wysoka (poza latami 1988–1989) selekcja spraw nieletnich w tym postępowaniu w pracy sądów rodzinnych w Lublinie. Można było również założyć, że rola innych środków niż zakład poprawczy w tym postępowaniu powinna być zupełnie minimalna. W sądach w Kraśniku, Opolu i Puławach samoistnych środków wychowawczych w tym postępowaniu bądź w ogóle się nie orzeka, bądź orzeka się je rzadko (Kraśnik). Przyjęte założenie w tych wypadkach potwierdza się więc. Natomiast w pozostałych dwu sądach, tj. w Lubartowie i w Lublinie, sytuacja jest inna. W Lublinie środki wychowawcze orzeczone w tym postępowaniu stanowiły od 3 do 22%, a w Lubartowie od 25 do aż 83% (w jednym wypadku). Na tym tle nasuwa się i tym razem teoretyczna refleksja, że zasadniczo nie powinno być tak, aby do postępowania poprawczego dochodził znaczący odsetek spraw, w których następnie stosowane są środki wychowawcze. Oznacza to, że materiał informacyjny zebrany w postępowaniu wyjaśniającym nie potwierdza się później w postępowaniu poprawczym.

Selekcję nieletnich w całym okresie od 13 V 1983 do końca r. 1989 w poszczególnych sądach zestawiono w tab. 3.

Tab. 3. Selekcja nieletnich w postępowaniu poprawczym od 13 V 1983 r.(w Opolu Lub. od 1 I 1986 r.) do 31 XII 1989 r. (liczby bezwzględne)

L.p.	Sąd rodzinny w	Załatwione w odniesieniu do osób	Umorzono	Załatwione w inny sposób	Selekcja	
					liczba	%
1.	Kraśniku	37	0	1	1	2,7
2.	Lubartowie	38	2	4	6	15,8
3.	Lublinie	320	30	55	85	26,5
4.	Opolu	5	0	0	0	0
5.	Puławach	44	0	0	0	0

Objaśnienia patrz tab. 1.

Na koniec, chcę jeszcze nawiązać do kwestii przekazywania przez sąd rodzinny spraw nieletnich szkołom lub organizacjom. Mogłoby się wydawać, że jest to ważna forma selekcji. Zazaczyłem jednak wcześniej, że tego rodzaju przekazania spraw są nieliczne. Sądy rodzinne tej formy bądź w ogóle nie stosują (Opole Lub.), bądź stosują ją w odosobnionych przypadkach (1–5 przypadków na przestrzeni 7 lat). Jedynie w pracy sądu rodzinnego w Puławach ma ona odpowiednie realne znaczenie. Traktując ten sposób załatwienia sprawy jako wyraz zawsze pozytywnej współpracy sądu rodzinnego ze szkołą lub środowiskiem organizacji młodzieżowych, trzeba oczywiście wypowiedzieć się o nim z aprobatą. Może on dotyczyć drobnych przejawów demoralizacji lub drobnych czynów karalnych, np. wykroczeń. Niedoceniając w praktyce sądów rodzinnych tej formy załatwiania spraw nieletnich ma, być może, swoje uwarunkowania, jednak generalnie nie wydaje się uzasadnione.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Rechtsregelung vom 26.10.82, die das Verfahren mit den Minderjährigen wegen der Demoralisierung oder strafbarer Handlung bestimmt, beruht auf der Konzeption „Kind im Gefahr“, dem Prinzip „Wohl des Kindes“ und dem Individualisierungsprinzip. Solche pädagogisch-erzieherische Einstellung gegenüber den Minderjährigen erfordert, daß dem Familienrichter entsprechende Handlungsfreiheit zuerkannt wird. Das Gesetz sieht zwar voraus (Art. 21 § 1), daß der Familienrichter verpflichtet ist, das Verfahren einzuleiten, wenn ein Verdacht vorsteht, daß der Minderjährige eine Straftat begangen hat oder dessen Handeln Demoralisierungssymptome aufweist – in manchen Umständen wird aber der Richter von dieser Pflicht befreit. Er ist nämlich berechtigt, das Verfahren einzustellen oder es einzustellen, wenn die Umstände keinen Grund für solche Verfahrenseinleitung geben oder wenn die Rechtsmittelentscheidung zwecklos ist. Die Richterentscheidung unterliegt in solchen Fällen der Anfechtung. Der Familienrichter kann also in entsprechender Phase des Verfahrens die Selektion der Minderjährigen unternehmen. Die Untersuchung der Sachakten und die statistischen Daten bestätigen, daß die Selektion schon seit vielen Jahren etwa 40% beträgt. Die meritorische Rechtmäßigkeit der durchgeführten Selektionen wird kritisch beurteilt. Den statistischen Untersuchungen wurde die Tätigkeit der Familiengerichte in Lubliner Woiwodschaft angesetzt – vom 13.05.1983 (Inkrafttreten des Gesetzes) bis Ende 1989. Im Lichte dieser Untersuchung betrug die Selektion im Ermittlungsverfahren von etwa 28 bis 45% in den einzelnen Gerichten. Im vormundschaftserzieherischen Verfahren ist diese Zahl sichtbar niedriger, was eine reguläre Erscheinung ist. Sie betrug von 13,3%. In einigen Gerichten war sie im Besserungsverfahren überhaupt nicht vorkommen.